

hogy életrajzot, esztétikai tanulmányt és vallomást akart adni e műben — valójában egy nagy korszak kropotkini társadalomszemléletét vetítette elénk s ennek világánál rajzolta meg Petőfi dialektikus arcképét.

(Kemény Gábor)

A „TANÚ“-TÓL A „BŰN“-IG, világosabban: Németh László ideologizálásától Németh László legujabb regényéig hosszú az út. Az eleje már nem is látszik. Maga Németh se látja. S ha látja is, már „messziről“ nézi, nem is fátyolos, de csalódott szemekkel. Amikor elindult úgy vélte, Magyarország megújításának kalandjára száll ki. Mire a végére ért, győzelem helyett sötét csalódás ölébe hullt. Viszont: nincs haszontalan csalódás. S a reformfronton elesett Tanú-Németh László, mint művész-Németh László im' talpra tud állni. „Tanulj meg nagyobb távolságra élni; közelkartács helyett nehéz ágyukkal... lőni“. S a közelkartács helyett a Tanú keserű, utolsó számával egyidőben már tényleg felvonult egy nehéz ágyú: a két kötetes *Bűn*. (Franklin Társulat. Budapest.) Igen helyes! A Tanú mindinkább a saját szavaiba gabalyodott bele s csak örvendetes, hogy Németh, aki minden reformer társában csalódott, végül csalódott a maga reform-Tanújában is. Csak örvendetes, ha az eddigieknél hatásosabb fegyvereket keres s végre kibontja sötét magyar vízióit s a magyar lényegeket sulyos kompozíciókban beszéli el. „Az író igazi feladata“ tényleg „a monumentum állítás“. Monumentumé, „mely egyszerre... sirkő és kiindulópont.“ Ez utóbbi idézetdarabokat is Németh László mondja a bucsúsorokban s azért írjuk ide, mert meglepően talál. A Bűn már a „sirkő“ és a „kiindulópont“. Négyszázjegynehány sorát a komoly élmények sodrába került olvasó figyelmével kísértük. Nem félünk a szótól: a monumentum áll. A Tanú kalandja és csalódása tényleg emlékműhöz vezetett. A Tanú a Bűn kiindulópontja s a Bűn a Tanú sirkője... S ha a Tanú füzeteiről már Németh is csak „messziről“ beszélhet, a Bűn újabb irodalmunk legsúlyosabb jelei közé állt, egyenesen ki a kapukba...

*

A Bűnt, — amit ugyanolyan megbocsáthatatlan fahangon fogadott a pesti kritika, mint a régebbi Gyászt, — lehetetlen elválasztani a Tanútól. A Bűnben az lett látomány, kép és művészet, ami a Tanúban — sok ellenmondással — az esszé képfolyondárai közt meghúzódó társadalomkritika. Ezt a társadalomkritikát — alapelveiben — sokszor kifogásoltuk. Intellektualizmusa tévedéseit és törmelék-ideologizálását sokszor bíráltuk, bár éreztük benne az érzület melegét s a viadalom őszinteségét. Bíráltuk és kifogásoltuk — a bíráló rokoni szenvedelmével, — mert láttuk, hogy Magyarországról ugyanaz az élményanyaga, mint a miénk s neki is a magyar megoldatlanságok fájnak, csak ép' nem akar a megoldás igazi útjára lépni. Ma már viszont arrafelé jár s ez azt is jelenti, hogy meghaladta a Tanú téves szemléleteit s már tudja önmaga Tanúbeli törekvéseit messziről, kritikusan nézni, tisztán és polémiamentesen, a meghaladott szemléletek színvonaláról: műalkotásban.

Természetesen kritikája sajátos. Lényeges szála egy, a Tanú-korszakból ismert Németh László-féle lelkiiség kezében, aki a magyar lét minden baját, ellentmondását azzal véli megoldhatónak, hogy össze kell állni pár felkészült, lelkiismeretes embernek hat-hét munkás megnevelésére: „nem az uraknak... hanem önmagának... Hat-hét ember igaz, nem sok, de hatvan-hetven már sok s ha csak tizen utánoznának az országban... hatszáz ilyen emberrel fel lehetne szabadítani a magyar népet.“ Aki a Bűnben ezeket mondja (Horváth Endre) az pontosan a Tanú hasábjainak is a hőse. A parasztról ez is Tanú-páthosszal beszél... Ez is ugyanabba az ellenséges, konok, magyar élet-elembe falazott... Ez is a teljes

ember erősebbik felének a gyakorlására tör. Ez is egy szociográfus bőrébe bujt profetizáló. A regény is mindenütt ugyanazt vallja. Amiket mond kilehet vágni és beragasztani a Tanúba és fordítva. De azért nagy a különbség. Németh a Bűnben *próbára teszi* a hőst és szembe állítja azzal, akit meg kell nevelni. A fordulat diabolikus s a regénybeli helyzet feszült. Mi az eredmény? Sikerül-e a megváltandó magyar népi világ képviselőjének (Kovács Lajos napszámosnak) a megnevelése? Sikerül-e a reform? Siessünk kijelenteni: a megnevelésnek még a lehetősége sem következhet be. Horváth utópiája, a munkás-gymnaseon nem jöhet létre. A Tanú meggondolásai meghátrálnak s hogy miért hátrálnak meg — erről szól a regény. A Tanúban felvetett, ezer színben csillogó gondolathalmazról maga Németh látja be, hogy cserép s a regény két hőst: a reformert és a megreformálandót végül magára hagyja. Horváth öngyilkos lesz, a napszámos pedig világgá megy. A regény ezzel a kilátástalansággal zárul. S bár ismét hiábavaló a kaland és ismét a csalódás ásit, most már mégis minden világosabb. Megtörtént a *birálat bírálata*. S ha ez a bírálat negatív is, mégis kitisztult a határ s látszanak azok az akadályok, amiket a Tanú nem látott, az élet azonban láttat. S ha a regény, mint műfaj szükségszerűen az élet látványa, akkor maga az élet emberi helyzetek, viszonylatok, összefüggések szövevénye. Kérdése: ki nek kihez mi a viszonya, ki hogy alakul, ki kivel ütközik össze, miért áll föl és miért esik el. Röviden: az emberi jellemek mozgása a többiekkel, a társadalomban, ahol azután kiderül, hogy ezt a mozgást mi vezényli. S ha Németh a Tanúban mehetett a saját feje után, itt az élményei, a látomásai realizmusa köti. Így derül ki a regényből — s válik elképzelhetővé a Tanú-tendenciák, a bírálat bírálata — hogy a világban ahány ember, annyi réteg s ahány réteg, annyi összeütközés. Semmi sem homogén. A társadalom osztályok s még ezek az osztályok sem egy öntetűek, mindegyikben szakadatlan a megosztás. Még a munkások közt is csupa ellentét. Városi és vidéki munkás, szervezett és szervezetlen, tanult és tanulatlan, napszámos és iparos s ezeken a csoportokon belül: öreg és fiatal; és ezeken belül is: jó és rossz munkás, szorgalmas és renyhe. Csupa elkülönülés, csupa idegenség az előtt, aki mint Lajos a helyét és a fixumát keresi. Miért? Mi választja szét így a világot? Az érdek, a pénz, vagy ahogy Németh nevezi — a bűn.

Nagyon megvesztegető, ahogy Németh ezt az életélményét — a gazdasági vonatkozásokon épülő osztályelméletet, amit annyiszor vett tagadásba a Tanú hasábjain — a regény anyagává teszi. A Bűn térben és értelmileg Horváth Endre szociális lelkiismerete ellenére épülő háza körül forog. Ez az épülő ház — mint maga a megtestesült iszonyú magántulajdoni lét — determinál mindent. Minden felrakott téglával duzzad, épül a ház. S minden felrakott téglával duzzad, épül a mese, gyűrűznek az épülő ház emberei körüli lét ellentmondásai, robbannak ki a konfliktusok hol az épülő ház munkásai és az általános munkás-sors, hol az építész és Horváth felesége között. Minden egyes konfliktus újabb helyzetet teremt s az újabb helyzet egyre mélyebb összeütközés központjába sodorja a minden akadályon keresztül épített Horváthné. Az építkezést szabotáló Horváth láthatatlan a regény első kötetének a végéig. S amikor megjelenik — az előzmények után — vélnéd, hogy a házafelek összeesése következik. Nem! Mit mondana ilyen kevés, amikor Németh mondanivalója súlyosabb s az épülő ház tulajdonképpen a széteső világ, mely csak addig tartja össze úgy-ahogy az embereket, amíg készül. Mire felgyújtják a villanyt a ragyogó, kipuolt ház, a technika és a civilizáció által beállított rend falai mögött csupa összenemtartozó, egymással szembenálló ember bujik meg. A felépült ház a mai társadalom s ez a társadalom — ahogy Németh tolsztoji és keresztényi keserűség-

gel látja — maga a bűn... A bűn, mert bűn a vagyon és bűn minden, amji nyomában mozgásba jön. Akik a ház körül összekerülnek lopnak, irigykednek, áskálódnak, gyűlölködnek, összelemelegednek és elhidegednek egymástól. Mindenki bűnös valamiben, mindenki ellensége a másiknak. S mindenki akarata, hajlama ellenére, az érdeke miatt, a vagyon valami formája vagy változata miatt, legyen ez a változat akár csak a mindennapi kenyér. Mindenütt érdek: s az érdekek e szövevénye, bűnhalmaz a rosszul összeállt, minden csavarában nyikorgó világ. Mi történjen? Erre nem válaszol. A bírálat kimerül a leírással. A világot csupán újból elének állította; tudatosította a bűn lajstromát. Legfeljebb *érezzük*: változtatni kell. Ez azonban csak emóció és nem belátás, s a regény oldalain sehol sem juthatunk túl a tiszta értelemben vett emocionálizmuson. Lajos, a napszámos is csak eddig érkezik el. Minden vélt és való kalandja Pesten, a ház körül, Terivel, Horváthtal csak annak a homályos megérzéséig emelkedik, hogy mindaz, ami körülötte van — nincs a rendjén. Minden figura belső távlata eddig feszül. A regény minden közvetlen mondanivalója eddig ér. Minden a Jel állapotában titkosodik... Maga Horváth is, aki pedig az épülő, felépített háznak, társadalomnak a lelkiismerete. Kétségtelenül: a bűnt és következményeit, amiről a regény készült, Horváth nemcsak érzi, de tudja is, hogy ez a bűn miben áll. S ha a többi figura a bűn hinárjában hanyódik-vetődik, nyomora felé megy vagy osztálykényelmébe fullad, ő tudja mindezek értelmét. Tud valamiféle kivezető utról is, de azután kétségek merülnek fel benne és ez a kételkedés dönti el a sorsát s a halált választja. Nagyon jellemző a regény programfigurájának ez a sorsa. S ez a sors nem azért jellemző, mert az ideológus Németh László ezzel az öngyilkossággal a maga reformer gondolatvilága felett mond bírálatot, hanem mert a kérdésre nincs más válasza, mint az öngyilkosság, ami ugyan elintézheti Horváthot, de nem intézi el a felvetett kérdést, illetve azokat az összefüggéseket, amik kikényszerítik a kérdést. Így csak azt tudjuk meg, hogy a profetizáló szociográfia, a népbártság nem az igazi út. Akkor melyik? Erre nem felel Németh. Ebbe az irányba nem mutat senki a regényben. A Tanú bűvös köreit teljesen még nem lépte át a szerző. A társadalom, amit a Bűn szimbolizál — csonka. A drámának, amelynek játékosait olyan megbecsülhetetlen készséggel rajzolta ki, hiányzik a Gegenspielere. Enélkül viszont csak a bűntudatunk teljes. Csak a bűn tudatáig emelkedünk. Természetesen: ez is serkentő. A könyv, éppen mert művészi, számos eddig megmozdíthatatlan embert fog megrázni. A művészi megindításon felül azonban nem sugalmaz pozitívumokat. Attól félne Németh, hogy tendenciózussá válik? Micsoda tévedés!? Avagy azt hiszi, hogy így nem tendenciózus!? Minden sora, figurája harsog és sikra száll, csak ép határozatlanul, kikapinthatatlan, a „mit tegyünk hát“ kérdését még mindig feltételezve. Mi a magyarázata ennek? Itt már az alkotó módszer a hibás; nem a kivitelében, de az elvében. Kivitelében: pompásabbnál pompásabb figurák-egész galériáját zárja a regény. Elvében azonban egyoldalú: hősei mozgás- és élmény-tere a depolitizált lélektan és a depolitizált intellektus. Ez a módszer egyelőre óvakodik az embert teljes egészében megragadni. Márpedig a hiányzó Gegenspieler csak homo politicus-i vonatkozásával együtt jelenhetne meg. Így szükségszerűen az egész 'bűn' vízió (különben bravuros) megmarkolásának kihangzása erkölcsi és karakteriológia s nem nemzeti és társadalmi.

De így is — emeljük ki — a szociális lelkiismeret regénye a Bűn, amiben azonban hangsúlyosabb a 'lelkiismeret', mint a minősítése. Ebben a tekintetben is a Tanú legszebb soraival rokon. Mintahogy rokon még más vonatkozásban is.

A Tanú lapjain mindig meglepőbb volt a művészi, mint a gondolkodásbeli teljesítmény. A hangja, stílusa, a kiállása volt az érték, főleg esszé stílusa, ez az annyi mai jó esszé hang közül is kiütököző átnemesült, kilombosult Szabó Dezsői oltvány, mely mindvégig oly sajátos a Tanúban. Ez a sajátos hang szól a Bűnből is. A Gyász is és a Bűn is ugyanannak a Tanúban megütött esszéhangnak szakadatlan, szinte kizárások és szakaszok nélküli áradása. (Ezt az áradást csak helyenkint szakítja meg a szereplők egy-egy kicsattanó, egyéniségüket kicsapó szólama). Amennyire eredmény ennek az érett esszé-dialektusnak átvitele a regénybe ugyanannyi veszéllyel jár. Azzal például, hogy Németh alkotó módszere mindvégig a leírás és nem a jelenítés. S ha igaz is, hogy a leírás bizonyos hőfokon túl jelenítés, s ha a Németh-féle leíró technika remeklései tagadhatatlanok is (többek közt pl. a költözködő emberek rajza), mégis minden leírás szükségszerűen irodalmias: a közlés kifejezés- és képzet-köre az íróé és nem a szereplőé. Ezért történhet, hogy pl. a napszámos Lajos olyan érzékenységgel, szimatokkal, színekkel és desztillációkkal jelenik meg sokszor a regény lapjain, ami elsősorban az íróé s nem ezt a különben kítűnően megfogott paraszti, esetlen, a város érthetetlen jelei, összefüggései közt dib-dábként sodródó emberkoloncót jellemzi. A Bűnnel kapcsolatban azonban végül is nem ez a stíláris vonatkozás a lényeges, hanem a Bűnnel az új magyar irodalomba beemelt alak- és probléma-világ. (Gaál Gábor)

UJ MAGYAR KÖLTŐK. Rokonszenv soha sem helyettesítheti a kritikát. Bármily közel áll is hozzánk valamely költő személye vagy világnézete, tárgyilagosságunkat meg kell őriznünk s főleg elkerülni az ujabban lábrakapott vállveregetősdit.

A közelmúltban egy csomó szociális hangu verseskötet jelent meg, ismert és kevésbé ismert költőktől. Ezek közül abban a háromban, mely a *Munka* című folyóirat kiadásában jelent meg, még mindig a forma a fontos s a tartalom szinte mellékes, formailag viszont megrekedtek tanítómesterüknél, *Kassák*-nál, ennek erőteljes keménysége nélkül. Itt-ott ugyan próbálkoznak új frazeológia kialakítására, az elbujtatott mondanivaló s a gyakran üressé vált szimbólizmus azonban ezt megakadályozza. Költészetük így valójában a régi *l'art pour l'art* némi szociális kenettel. — Köztük a legtisztább hangot *Murányi Kovács Endre* üti meg. Kötete (*Börtön*) csupa halk, lágyhangú vers, sehol egy erőteljes sor, csupa elmosódó vonal, sejtett összefüggés. Érzi, hogy a föld, a város, a társadalom 'börtön', ez az érzés azonban a szép szavak utvesztőiben elsikkad, a költői póz mögött elmosódik a társadalmi ember; — a lélek belső rezdüléseinek tultengése következtében hiányzik a durva, goromba, hangos, diszharmonikus, valóságos élet. Az erőteljes cím után nem ilyen belső harmóniát vár az olvasó. *Murányi Kovács Endre*nek, ha ki akar törni a 'börtönből', mindenekelőtt a saját magára kényszerített bilincsei alól kell felszabadulnia. A szép szavakon túl a költőtől határozott állásfoglalást is várunk. Állásfoglalást, ami nála észrevétlenül megbuvik a mélyben.

Keleti Jenő is halk hangon vágyakozzik (*Asszony és kenyér*), annyira halk hangon, hogy szinte csak suttog. Régebbi, keményveretű, kassákos hangjától kétségtelenül sikerült megszabadulnia, viszont most a másik végletbe, a finomkodásba esett. Tobzódik a képekben, versei szinte csak képekből állanak, ám a képek mögül csak homályosan villan elő a mondanivaló. Legtöbb verse üres formalizmus... Határozottan több a köze a realitáshoz, mint *Murányinak*, viszont formailag jóval mögötte áll.

Bánáti Oszkár új könyve (*Áfonya*) teljesen jelentéktelen. Versei népieskedése tulságosan csinált. A pesti költő a városban is talál épp elég megírni valót s nem kell minden áron „fehér gatyában fütyöntgetni“, különösen ha rosszul áll rajta ez a falusi ruhadarab. A dilettáns fölé csupán